

YENİ DİNİ HAREKETLERDE KADIN

Süleyman TURAN*

Öz

Farklı inanç ve ibadetler, farklı bir yaşam tarzı ve farklı değerlerle ortaya çıkarak toplumun çeşitli kesimlerinde kabul gören Yeni Dinî Hareket (YDH)'lerden bazı-
larının, normatif cinsiyet rollerinin sorgulanmaya başlandığı dönemlerde ortaya
çıkacağı bilinmektedir. Nitekim XIX. yüzyılın ortalarında ortaya çıkarak kadınların
sivil ve siyasi haklar kazanması için mücadele eden “kadın hakları hareketi”, bazı
hareketlerin oluşmasına doğrudan ya da dolaylı olarak katkı sağlamıştır. Ayrıca
kadın haklarını ve kadınlara yönelik sosyal reformları destekleyen ve hatta ka-
dınlara liderlik imkanı sunan bazı YDH'lerin baskı gören ve kendisine ikincil rol-
ler biçilen kadınlara cazip geldiği de bir gerçektir. Yeni Dini Hareketler ve kadın
ilişkisinin ele alındığı bu çalışmada YDH'lere katılmada cinsiyetin etkisi, kadınlar
ve erkeklerin YDH'lerdeki statü ve rolleri, kadınların liderliği meselesi ve kadın-
ların YDH'lerde istismar edilip edilmediği gibi temel hususlar inceleme konusu
yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yeni Dinî Hareketler, Kadın, Cinsiyet, Liderlik.

Woman in New Religious Movements

Abstract

It is known that some of the New Religious Movements (NRMs), which have ac-
cepted in various segments of the society by arising with different beliefs and
rituals, different lifestyles and different values, emerged in the periods
when normative gender roles were questioned. Thus, “women’s rights move-
ment” which occurred in mid-nineteenth century and struggled in order that
women achieved civil and political rights, contributed directly or indirectly to
emergence of some NRMs. Additionally it is a fact that some NRMs, which pro-
moted the women’s rights and the social reforms and even offered the leadership
opportunity for them, attracted women who suffered oppression and placed in a
secondary positions. In this paper which focuses on the relationship between
New Religious Movements and women, it is examined the basic matters such as
the effect of gender on participation in NRMs, the status and roles of women and

* Yrd. Doç. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi
Anabilim Dalı, suleyman.turan@erdogan.edu.tr.

men in NRMs, the issue of women's leadership and whether the women are abused by NRMs.

Keywords: New Religious Movements, Woman, Sexuality, Leadership.

Giriş

Hızlı toplumsal değişimlere paralel olarak yaşanan geleneksel toplumdaki modern topluma geçiş süreci hayatın her alanında olduğu gibi din sahasında da önemli değişikliklerin meydana gelmesine neden olmuştur. Bu değişiklikler kapsamında din ve dinî bilginin değeri, din ve toplum ilişkisi, dinin birey üzerindeki etkisi ve bu etkinin olumlu/olumsuz sonuçları gibi pek çok konu tartışılmaya başlanmıştır. Din ve cinsiyet ilişkisi, daha dar manada ifade etmek gerekirse din ve kadın ilişkisi de bu süreçte en çok üzerinde durulan konular arasında yer almıştır. Bilhassa Batı'da, yüzyıllarca Kilise'nin baskı ve işkencelerine maruz kalmış olan kadınlar, bu süreçte Hıristiyan teolojisinde kadının aşağılandığı ve toplum içerisinde ve kilisede kadına yer verilmediğinden şikâyet ederek dinleri ile adeta bir hesaplaşma içerisine girmiş ve onu sorgulamaya başlamıştır.

124 | db

Yeni Dinî Hareketler (YDH) olarak isimlendirilen dinî oluşumların bir çoğu normatif cinsiyet rollerinin de sorgulanmaya başlandığı böyle bir dönemde ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Nitekim *Yedinci Gün Adventistleri*, *Spiritüalizm* ve *Teosofi* gibi bir takım hareketlerin ortaya çıkışında kadınların oy, meslek sahibi olma ve eğitim hakkı gibi sivil ve siyasal haklar için savaştığı XIX. yüzyılın ortalarında başlayan kadın hakları hareketinin büyük etkisi olmuştur. Ayrıca XVIII. yüzyılda cinsiyetler arasındaki ayrımcılığa, kadınların erkekler tarafından sömürülmesine karşı çıkan, kadının istismarını ortadan kaldırmak, kadının tecrübesini ve kadına ait özelliklerin değerini yükseltmek söylemiyle yola çıkan feminist hareketin 1960'lı ve 1970'li yıllarda gerçekleşen ikinci dalgası¹ da geleneksel cinsiyet rollerine meydan okuyan ve kadın-erkek arasında ideal ilişkiler oluşturma noktasında yeni modeller sunan YDH'lerin çok sayıda üye kazanmasıyla sonuçlanmıştır. Neticede kadın haklarını ve ka-

¹ Feminist düşünce yapısının gelişiminde üç dalgadan/aşamadan söz edilmektedir: i) XVIII. yüzyılda gerçekleşen birinci dalgada haklar ve eşitlik söylemi ön plana çıkmıştır. ii) İkinci dalga feminizm, 1960'lı ve 1970'li yıllarda gelişmiştir. Bu dönemde ezilme ve özgürlük söylemi üzerine vurgu yapılmıştır. iii) Üçüncü dalga feminizm ise 1980 sonrasında meydana gelmiştir. Bu dalgada ise farklılık söylemi hâkim olmuştur. Geniş bilgi için bkz. Margaret Walters, *Feminism: A Very Short Introduction*, Oxford:Oxford University Press, 2005, ss. 97-117; Necla Arat, *Feminizmin ABC'si*, İstanbul: SAY Yayınları, 2010, ss. 27-37.

dınlara yönelik sosyal reformları destekleyen, hatta kadınlara liderlik imkanı sunan YDH'lerin, yerleşik dinler tarafından hor görüldüğünü, dışlandığını, baskı gördüğünü ve kendilerine ikincil roller biçildiğini düşünen kadınlara cazip geldiği söylenebilir.

Ortaya çıktıkları andan itibaren pek çok araştırmacının ilgi odağı haline gelen YDH'lerin ortaya çıkışına zemin hazırlayan sosyo-kültürel şartlar, bu hareketleri klasik dinlerden ayıran temel noktalar, bu hareketlerin nasıl toplumsal taban buldukları, insanların bu hareketlere neden ve nasıl katıldıkları, YDH'lerde kadınların ve erkeklerin rollerinin neler olduğu gibi konular araştırmacılar tarafından yoğun bir şekilde tartışılmıştır.² YDH'lerde kadın ve erkek üyelerin/katılımcıların oranı, kadınlar ve erkeklerin YDH'lerdeki konumu ve üstlendikleri roller, kadınlar ve erkekler arasında herhangi bir şekilde cinsiyet ayrımının gözetilip gözetilmediği ise YDH'lerdeki cinsiyet rolleri bağlamında en çok tartışılan hususların başında yer almıştır. Ancak yapılan tartışmalar incelendiğinde YDH'lerin tamamını ya da çoğunluğunu içine alacak şekilde bir açıklama ya da cevabın ortaya konulmadığı görülmektedir. Çünkü YDH'lerin inanç ve uygulama noktasında sergilediği çeşitlilik, kadın algısı konusunda da kendisini göstermektedir. Nitekim söz konusu hareketlerin kadın algısında, yelpazenin bir ucunda kadınları ikincil konuma yerleştirerek tamamen erkeğe bağımlı tipler olarak kabul eden YDH'ler yer alırken, diğer ucunda ise onları erkeklerle eşit ya da üstün kabul eden ve hatta lider konumuna yerleştiren YDH'ler yer almaktadır.

Bu son nokta göz önünde bulundurularak, bu çalışmada i) farklı takipçileri çekme eğiliminde olan ve oldukça heterojen bir yapı arz eden YDH'lere katılmada cinsiyetin etkisi konusunda araştırmacılar tarafından tespit edilen bazı bulgulara yer verilecek, ii) kadınlar ve erkeklerin YDH'lerdeki statü ve rolleri ile kadınların liderliği meselesi üzerinde durulacak, iii) YDH'lerin kadınlarla ilgili söylem ve uygulamalarında ne tür yeniliklerin göze çarptığı ve bu yeniliklerin kadınlara özgür ve nitelikli bir yaşam mı sağladığı yoksa kadınların istismar edilerek daha da köleleştirilmesinin önünü mü açtığı sorusuna yanıt aranmaya çalışılacaktır.

² YDH'lerle ilgili Batı'da ve Türkiye'de yapılmış çalışmalar için bkz. Süleyman Turan, "Yeni Dini Hareketlerle İlgili Türkiye'deki ve Batı'daki Literatür Üzerine", *Yeni Dini Hareketler: Tarihsel, Teorik ve Pratik Boyutlarıyla*, Ed.: Süleyman Turan & Faruk Sançar, İstanbul: Açılım Kitap, 2014, ss. 335-410.

Yeni Dini Hareketlerin Kadın Katılımcıları

Bilindiği üzere potansiyel üyelerine yeni ve farklı bir dinî, ruhî ve felsefî yaşantı vaat eden YDH'lerin birçoğunun hedef kitlesini 15-25 yaş arası gençler oluşturmaktadır. Bundan dolayı söz konusu hareketlere atıfta bulunurken “gençlik dinleri” tabiri de kullanılmaktadır.³ Aynı şekilde kadınların ön plana çıkmasından dolayı YDH'ler arasında “kadın dinleri” olarak anılan hareketler de söz konusudur. 1848 yılında Amerika’da gelişmeye başlayan *Spiritüalizm*, Bir Rus göçmen olan Helena P. Blavatsky’nin kurucuları arasında yer aldığı *Teosofi*, Mary Barker Eddy tarafından 1876 yılında kurulan *Hıristiyan Bilimi* ve yine XIX. yüzyılın ortalarında Emma Curtis Hopkins’in düşünceleri etrafında şekillenen *Yeni Düşünce* bu hareketlere örnek olarak verilebilir.⁴

YDH'lere katılanların cinsiyetleri konusunda yapılan araştırmalar farklı bulgulara işaret etmektedir. Richard Machalek ve David A. Snow, YDH'ler içerisinde kadınların çoğunlukta olduğuna dikkat çekerken Rodney Stark ve William S. Bainbridge geçmişte %75’ini kadınların oluşturduğu *Hıristiyan Bilimi* gibi uç bazı hareketlerde kadın üyelerin sayısının fazla olduğunu belirtmektedir.⁵ Britanya’daki yeni dini oluşumlar üzerine araştırmalar yürüten isimlerden Bryan Wilson ve Karel Dobbelaere, *Soka Gakkai* olarak da bilinen *Nichiren Shoshu Tarikatı*’nın üyelerinin %59’unun⁶; Carl Latkin ve arkadaşları da *Rajneesh Hareketi* üyelerinin yarısından fazlasının kadınlardan müteşekkil olduğunu tespit etmiştir.⁷ Öte yandan Eileen

³ Ali Rafet Özkan, “Yeni Dini Hareketlerin Ortaya Çıkış Sebepleri ve Temel Karakteristikleri”, *Yeni Dini Hareketler: Tarihsel, Teorik ve Pratik Boyutlarıyla*, Ed.: Süleyman Turan & Faruk Sancar, İstanbul: Açılım Kitap, 2014, ss. 27-46. Ayrıca bkz. Mehmet Ali Kirman, “Yeni Dini Hareketler: Tanım ve Kapsam”, *Yeni Dini Hareketler: Tarihsel, Teorik ve Pratik Boyutlarıyla*, Ed.: Süleyman Turan & Faruk Sancar, İstanbul: Açılım Kitap, 2014, ss. 13-26.

⁴ Mehmet Ali Kirman, *Yeni Dini Hareketler Sosyolojisi*. Ankara: Birleşik Yayınevi, 2010, s. 84; Mary Farrell Bednarowski, “Outside the Mainstream: Women’s Religion and Women Religious Leaders in Nineteenth-Century America”, *Journal of the American Academy of Religion*.48/2, 1980, ss. 207-231.

⁵ Bkz. Lorne L. Dawson, “Who Joins New Religious Movements and Why: Twenty Years of Research and What Have We Learned”, *Cults and New Religious Movements: A Reader*, Ed. Lorne L. Dawson, Oxford: Blackwell Publishing, 2003, ss. 116-130.

⁶ Bryan Wilson & Karel Dobbelaere, *A Time to Chant: The Soka Gakkai Buddhists in Britain*, Oxford: Clarendon Press, 1994, ss. 42-43.

⁷ Carl Latkin, Richard Hagan, Richard Littman, Norman Sundberg, “Who Lives in Utopia? A Brief Report on the Rajneeshpuram Research Project”, *Sociological Analysis*, 48/1, 1987, ss. 73-81.

Barker, Britanya'daki *Moon Tarikatı* üyelerinin üçte ikisinin;⁸ Roy Wallis ise *Sayentoloji Hareketi* katılımcılarının %59'unun erkek olduğunu ortaya koymuştur.⁹ İki farklı sonuca işaret eden bu isimlerin yanı sıra E. Burke Rochford gibi, araştırdıkları gruplar içerisindeki kadın ve erkek oranı arasında çok az fark bulunduğunu belirten araştırmacılar da söz konusudur.¹⁰ Susan J. Palmer, bazı hareketlerin erkekler, diğer bazı hareketlerin ise kadınlar tarafından daha fazla tercih edilmesine karşın, YDH'lere katılım noktasında kadınların erkeklere nazaran daha eğilimli olduğunu gösteren güçlü bir kanıtın bulunmadığını vurgulamaktadır.¹¹

YDH'ler ve üyeleri üzerine yapılan alan araştırmaları, hareketlerin birçoğunda yayılma ve gelişip olgunlaşmaya bağlı olarak kadın ve erkek üye oranlarında değişikliklerin meydana geldiğini göstermektedir. Örneğin, *Hare Krishna Hareketi* Amerika'da büyük ölçüde bir erkek tarikatı olarak gelişmesine karşın, cinsiyet oranındaki bu dengesizlik zamanla eşitlenmeye doğru gitmiştir.¹² Tam aksine *Rajneesh* ve *Moon* tarikatlarının başlangıçta büyük oranda kadınları cezbettiği, ancak Batı'da yayılmaya başlamalarıyla birlikte cinsiyet oranının erkeklerin lehine olacak şekilde değiştiği ifade edilmektedir.¹³ YDH'lere üye olan kadınlarla erkekler arasındaki sayısal farkı gösterebilecek kesin rakamlara ulaşmanın ve güvenilir veriler ortaya koymanın hiç de kolay bir iş olmadığını altını çizmek gerekir.

Yeni Dini Hareketlerde Cinsiyet Rollerini

Bilindiği üzere doğuştan gelen kadın ve erkek cinsiyeti ile ilgili özellikler, zamanla içerisinde bulunulan toplum tarafından şekillendirilmekte ve böylece toplumun kadın ve erkek için uygun gördüğü değer kalıpları ortaya çıkmaktadır. Bu değer kalıplarının oluşmasında etkili olan en önemli unsurlardan birisi de hiç şüphesiz ki dindir. Zira dinsel geleneklerin birçoğunda kadının aleyhine olacak şekilde cinsiyet ayrımcılığının yapıldığı görülmektedir. Üstelik

⁸ Eileen Barker, *The Making of a Moonie: Choice or Brainwashing*, Oxford: Blackwell Publishing, 1984, s. 206.

⁹ Roy Wallis, *The Road to Total Freedom: A Sociological Analysis of Scientology*, New York: Columbia University Press, 1977, s. 165.

¹⁰ Bkz. E. Burke Rochford, *Hare Krishna in America*, New Brunswick: Rutgers University Press, 1985, ss. 123-148.

¹¹ Susan J. Palmer, *Moon Sisters, Krishna Mothers, Rajneesh Lovers: Women's Role in New Religions*, Syracuse, NY: Syracuse University Press, 1994, ss. 239-240.

¹² Palmer, *Moon Sisters, Krishna Mothers, Rajneesh Lovers*, s. 32.

¹³ Palmer, *Moon Sisters, Krishna Mothers, Rajneesh Lovers*, s. 90.

bu tutum bizzat dinlerin kendi metinlerinden kaynaklanabildiği gibi, söz konusu dinlerin taraftarlarının yapmış olduğu yorumların meşrulaştırılmasıyla da oluşabilmektedir. Dahası toplumsal cinsiyet algısının şekillenmesinde etkili olan dinsel gelenekler, bu algının sonraki nesillere aktarılmasında da büyük rol üstlenmektedir.

Burada öne çıkan husus öyle görünüyor ki bazı YDH'lerin, tarih boyunca pek çok dinsel gelenekte kadınların negatif ayrımcılık ve eşitsizliklerle karşı karşıya kalarak erkeklerden daha düşük bir konuma yerleştirilmiş olmasına itiraz ederek toplumda yer edindiğidir. Bu perspektiften bakıldığında kadınların büyük oranda, mevcut dinlerinde cinsiyetlerinden dolayı yaşamış oldukları olumsuz deneyimler yüzünden din değiştirerek YDH'lere katıldığını söylemek mümkündür. Elbette ki bununla geleneksel dinlerin kadını bütünüyle ezdiğini YDH'lerin de bir bütün olarak kadına mutlak bir kurulum ve özgürlük alanı sunduğunu iddia etmiyoruz. Zira YDH'ler arasında özgürlük söylemleri ile kendilerine çektiği kadınlara aşırı derecede geleneksel ve ataerkil özelliğe sahip roller yükleyen, onları aşağılamaya devam eden, hatta kadınları çeşitli şekillerde bilhassa da cinsel açıdan istismar ederek köleleştiren grupların varlığı bilinmektedir. Nitekim YDH'lerin kadınlara “sözde yenilik” sunduğunu belirten teolog Emily Culpepper de bu duruma dikkat çekmektedir.¹⁴ Elbette ki bu, kadına değer veren, onu üstün kabul eden hatta grubun lideri olma hakkı tanıyan hiçbir YDH'nin bulunmadığı anlamına gelmemektedir.

Şüphesiz ki YDH'lerde cinsiyet rolleri açısından tek bir deneyimden bahsetmek mümkün değildir. Nitekim bu durum birçok araştırmacıyı söz konusu hareketlerde kadınların ve de erkeklerin konumunu anlama ve açıklamaya dönük çalışmalar yapmaya sevk etmiştir. Bu bağlamda bazı araştırmacılar cinsiyete sahip bedenlere YDH'lerin yüklediği dinî anlam, cinsellikle ilgili inanç ve uygulamalarla topluluktaki erkek ve kadın üyeler arasındaki manevi bağların oluşturulma şekilleri ve eğer varsa, cinsiyet ile liderlik arasındaki ilişki gibi konuları inceleme yoluna gitmiştir.¹⁵

¹⁴ Emily Culpepper, *The Spiritual Movement of Radical Feminist Consciousness*. *Understanding the New Religions*, Ed.: Jacob Needleman - George Baker, New York: Seabury, 1978, s. 220.

¹⁵ Mary Farrell Bednarowski, “Gender in New and Alternative Religions”, *Introduction to New and Alternative Religions in America*, Ed. Eugene V. Gallagher - W. Michael Ascraft, London, Wesport: Greenwood Press, 2006, s. 207.

YDH'lerde cinsiyet rolleri ile ilgili ilk araştırma yapanlardan birisi sosyolog Janet Jacobs'tır. Ona göre, YDH'lerin büyük çoğunluğu erkek egemen hiyerarşiler ile kadınların bu tarz gruplara üye olmalarını sevgi ve romantik ima kavramlarıyla tanımlamaya teşvik eden sosyalleşme modelleri içermektedir. Jacobs cinsiyet rollerine ilişkin durumu bu şekilde betimlemekle birlikte bu tarz hareketlerde kadınların önemli dinî deneyimler yaşayabildiklerine de dikkat çekmektedir.¹⁶ Jacobs, kadınların YDH'ler içerisinde yaşadıkları deneyimleri ilgi, reddetme, cinsel istismar ve şiddet gibi olgular üzerinden ele alırken erkeklerin deneyimlerini güç elde etmeye çalışma, kadınlara ulaşma ve dini liderlerle aralarında bulunan ideolojik farklar üzerinden irdelemektedir.¹⁷

Konu ile ilgili çalışmalar yürüten bir diğer önemli isim Susan J. Palmer ise, erkek ve kadınların YDH'lerdeki rollerine ilişkin bir tipoloji önermektedir. Palmer, Prudence Allen'in¹⁸ ortaya koyduğu *cinsiyet kutupluluğu*, *cinsiyet tamamlayıcılığı* ve *cinsiyet birliği* şeklindeki sınıflandırmasının¹⁹ YDH'lere de uyarlanabileceğini düşünmektedir. Palmer; *Hare Krishna*, *Rajneesh* ve *Brahma Kumaris* gibi hareketleri dahil ettiği cinsiyet kutupluluğu modelinde, kadın ve erkeğin manevi olarak birbirinden farklı olarak kabul edildiğini, bu cinslerin birbirlerinin kurtuluşu açısından faydasız ya da engelleyici olarak görüldüğünü, bu sebeple de birbirlerinin manevi gelişimlerini zayıflatmalarının önüne geçmek üzere kadınlarla erkeklerin birbirlerinden ayrıldığını; ayrıca birbirlerine eşit olmadıkları düşüncesinden hareketle kadın ve erkeğin kurtuluşlarının farklı düzeylerde gerçekleşeceğine inanıldığını belirtmektedir. *Moon Hareketi*'ni dahil ettiği cinsiyet tamamlayıcılığı modelinde, kadın ve erkeğin her ikisine de birbirinden farklı ve zıt manevi niteliklerin bağışlandığına, evliliğin bu manevi zıtlıkların birliğini sağlayarak bir bütün oluşturmak açı-

¹⁶ Janet Jacobs, "The Economy of Love in Religious Commitment: The Deconversion of Women From Nontraditional Religious Movements", *Journal for the Scientific Study of Religion*, 1984, 23/2, ss. 155-156.

¹⁷ Janet Jacobs, "Hidden Truths and Cultures of Secrecy: Reflection on Gender and Ethnicity in the Study of Religion", *Sociology of Religion*, 2000, 61/4, s. 434.

¹⁸ Prudence Allen, "Two Medieval Views on Woman's Identity: Hildegard of Bingen and Thomas Aquinas", *Studies in Religion*, 16, 1987, s. 21.

¹⁹ Allen'in cinsiyet rollerine ilişkin bu sınıflandırması Angela Aidala'nın tipolojisiyle de örtüşmektedir. Aidala, dinsel geleneklerde cinsiyet rolleri ile ilgili üç temel yaklaşımın bulunduğundan bahsetmektedir: i) *Kitabı Mukaddes* üzerine temellendirilmiş olan bir ataerkillik anlayışı, ii) Bio-mistik tamamlayıcılık ve iii) Toplumsal cinsiyet farklılıklarına yöneltilen öznelci (subjectivist) itirazlar. Bkz. Angela Aidala, "Social Change, Gender Roles, and New Religious Movements", *Sociological Analysis*, 46, 1985, s. 294.

sından önem arz ettiğine ve bu evliliklerin öteki dünyada da devam edeceğine inanıldığını belirtmektedir. *Sayentoloji* ve *Raelyen* hareketleri gibi dinî oluşumları dahil ettiği cinsiyet birliği modelinde ise beden ve bedeninin sahip olduğu cinsiyetin, ölümsüz olan ve cinsiyeti bulunmayan ruhu engelleyen hatalı bir kimlik tabakası olarak kabul edildiğini, böyle grupların genellikle “unisex” kıyafetler giymeyi tercih ettiklerini, ayrıca bu gibi grupların androjen cinsiyet karakterleri geliştirebildikleri gibi, geleneksel cinsiyet rolleri de sergileyebildiklerini dile getirmektedir.²⁰

Bir etnolog olan Sarah M. Pike, Palmer’in bu tipolojisini biraz daha geliştirerek, hem XIX. yüzyıl hem de XX. yüzyıl YDH’lerini kapsayan daha spesifik bir sınıflandırma yapmıştır. Pike, kadın ve erkeklerin YDH’ler içerisinde tecrübe ettiği rolleri dört grupta ele almaktadır: 1) Erkeklerin liderlik rollerini üstlendiği, kadınların ise aile ve çocukların bakımından sorumlu olduğu geleneksel modeller, 2) Lider erkek-itaatkâr kadın anlayışının tersine çevrilerek kadınların lider konumuna yükseltildiği modeller, 3) erkeğin lider ya da kurucu konumunda olduğu, ancak onun eşinin de önemli ölçüde yetkiye sahip olduğu, rahiplerle rahibelerin eşit kutsal çiftler kabul edildiği ortaklık anlayışına dayalı modeller, 4) erkekleri, kadını yönlendirme teşvik eden, erkeklerle kadınlar arasındaki sınırları daraltan modeller.²¹

130 | db

Netice olarak Palmer ve Pike gibi araştırmacıların verileri şöyle bir sonuca işaret etmektedir; YDH’lerin birçoğu erkek ve kadına biçilen cinsiyet rolleri açısından geleneksel özellikler taşımakla birlikte, tanrı algısı, liderlik ve aile yapısı gibi hususlarda önemli bir takım yeni anlayışlar dikkatleri çekmektedir.

Yeni Dini Hareketlerde Kadının Liderliği Meselesi

Liderlik, YDH’lerin kadınlarla ilgili olarak ortaya koydukları yeniliklerin belirgin bir şekilde görüldüğü alanların başında yer almaktadır. Bilindiği üzere, YDH’lerin en temel karakteristik özelliklerinden birisi mutlak otoriteyle donatılmış bir karizmatik lidere sahip olmalarıdır. Bazı gruplarda *mehdi* ya da *mesih* kimliğiyle ortaya çıkan bu karizmatik liderlerin olağanüstü güçler de dahil olmak

²⁰ Susan J. Palmer, “Women’s ‘Cocoon Work’ in New Religious Movements: Sexual Experimentation and Feminine Rites of Passage”, *Journal for the Scientific Study of Religion*, 32/4, 1993, s. 346.

²¹ Sarah M. Pike, “Gender in New Religions”, *Teaching New Religious Movements*, ed.: David G. Bromley, Oxford: Oxford University Press, 2007, s. 213.

üzere çok sayıda kutsal ve olumlu özelliğe sahip olduğuna, suç işlemiş dahi olsalar hiçbir şekilde eleştirilemeyeceğine ve sorgulanamayacağına inanılmaktadır. Bu karizmatik liderlerin aynı zamanda yeni bir dünya düzeni ve yeni bir dünya dini kurarak insanlığın bütün problemlerini çözüme kavuşturacağı düşünülmektedir. Bu açıdan karizmatik liderler, takipçileri tarafından kurtuluşun yegane yolu olarak kabul edilmekte ve onlara mutlak bir bağlılık ve teslimiyet gösterilmektedir. Söz konusu bu nitelikler sadece erkeklere değil, kadınlara da atfedilmekte, YDH'ler arasında kadın liderlere sahip grupların varlığı da bilinmektedir.²² 1740'li yıllarda kurulan *Shaker Hareketi* lideri Ann Lee²³, 1848 yılında gelişmeye başlayan *Spiritüalizm Hareketi*'ni kuran Kate ve Margaret Fox kız kardeşler²⁴, 1860 yılında ortaya çıkan *Yedinci Gün Adventistleri Hareketi*'nde merkezi bir rol üstlenen Ellen White²⁵, 1876 yılında tarih sahnesine çıkan *Hıristiyan Bilimi* isimli hareketin kurucusu Mary Baker Eddy²⁶, 1875 yılında teşekkül eden *Teosofi Hareketi*'nin kurucularından Helena Blavatsky²⁷, 1958 yılında kurulan *Church Universal and Triumphant Hareketi*'nin 1973 yılından itibaren liderliğini üstlenen Elizabeth Clare²⁸, 1959 yılında faaliyet göstermeye başlayan *Branch Davidian Hareketi*'nin 1978 yılından sonra liderliğini yürüten Lois Roden²⁹, Hareketin kurucusu Swami Muktananda'nın 1982 yılında ölümü üzerine *Siddha Yoga*'nın liderliğini devralan Gurumayi Chidvilasananda³⁰ yeni dini hareketlerin kadın liderlerine örnek olarak verilebilir. Bu örnekler üzerinden bir noktaya dikkat çekmek gerekir. Bu nokta YDH'lerde kadının liderliğinin farklı şekillerde gerçekleştiğidir; bazı hareketlerde kadınlar bizzat kurucu sorumluluk icra ederek liderliği üstlenirken, diğer bazı YDH'lerde ise liderliği genellikle erkeklerden devralmaktadırlar.

²² Özkan, "Yeni Dini Hareketlerin Ortaya Çıkış Sebepleri ve Temel Karakteristikleri", s. 39.

²³ Bednarowski, "Outside the Mainstream", ss. 210-213.

²⁴ Bednarowski, "Outside the Mainstream", ss. 213-217.

²⁵ Ali Köse, *Milenyum Tarikatları: Batı'da Yeni Dini Akımlar*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2011, ss. 50-51.

²⁶ Bednarowski, "Outside the Mainstream", ss. 217-221.

²⁷ Bednarowski, "Outside the Mainstream", ss. 221-224.

²⁸ James R. Lewis, "The Church Universal and Triumphant", *New Religions – A Guide: New Religious Movements, Sects and Alternative Spiritualities*, New York: Oxford University Press, 2004, s. 334.

²⁹ William L. Pitts, "Women Leaders in the Davidian and Branch Davidian Traditions", *Nova Religio*, 12/4, 2009, ss. 59-63.

³⁰ Karen Pechilis Prentiss, "Gurumayi", *Encyclopedia of New Religious Movements*, Ed.: Peter B. Clarke, London and New York: Routledge, 2006, s. 249.

Brahma Kumaris Hareketi de kadınların ruhani açıdan önemli kabul edildiği, güç ve otorite sahibi olduğu YDH'ler arasında yer almaktadır. Hareket 1936 yılında, sonradan "Brahma Baba" olarak tanınmaya başlayan Dada Lekhraj tarafından kurulmuştur. Lekhraj daha sonra sekiz kadından meydana gelen bir yönetim kurulu oluşturarak hareketin yönetimini onlara bırakmıştır. Zaman zaman erkekler de yönetimde yer almasına karşın, *Brahma Kumaris*, daha ziyade kadın yöneticilerle özdeşleşen ve erkeklerin hem dinî hem de dünyevi rollerinde kadınlara tabi oldukları bir hareket olarak dikkatleri çekmiştir.³¹

Liderlik ve yöneticilik konumunda büyük oranda kadınların yer aldığı YDH'lerin belirgin örneklerinden bir diğeri *Neo-Sannyas* ve *Osho* isimleriyle de anılan *Rajneesh Hareketi*'dir. 1953 yılında Bragwan Shree Rajneesh tarafından kurulan ve 1970'li yıllarda en popüler dinî oluşumlardan biri haline gelen hareketin kadınlarla ilgili söylemleri de oldukça dikkat çekicidir. Kadınların da manevi açıdan üstün olduğunu ve idareci olarak da başarılı olabileceklerini savunan Rajneesh, konu ile ilgili olarak şu sözleri sarf etmektedir:

Bence gelecek çağ kadınların çağı olacak. Erkekler 5000 yıldır uğraştı, fakat başarılı olamadı. Şimdi kadınlara şans verilmelidir. Şimdi bütün güç kadınların eline verilmelidir. Dişil enerjilerini kullanabilmeleri için kadınlara fırsat verilmelidir.³²

Önsezi, çabuk kavrama yetisi, bağlılık ve sadakatin bir dişil yönünün bulunduğu belirten Rajneesh, bu yönün, kadınların manevi gelişimini kolaylaştırdığını ifade etmektedir. Dahası Rajneesh, bu söylemini erkekleri de kapsayacak şekilde genişleterek onları da kendi içlerindeki dişil yönlerini geliştirmeye teşvik etmiştir. Öyle ki Rajneesh'in erkeklerin kendi feminen yönlerini keşfetmeye ihtiyaçları olduğu şeklindeki bu mesajı, hareket üyesi bazı erkeklerin hayal kırıklığı yaşamasına neden olmuştur.³³ Sonuç olarak, Rajneesh'in kadınlara yönelik bu ifadelerinin pratikte de karşılık bulduğu ve

³¹ Julia Day Howell, "Gender Role Experimentation in New Religious Movements: Clarification of the Brahma Kumari Case", *Journal for the Scientific Study of Religion*, 37/3, 1998, ss. 453-461.

³² Bhagwan Shree Rajneesh, *A New Vision of Women's Liberation*, New Delhi: Full Circle Publishing, 2008, kapak yazısı.

³³ Pike, "Gender in New Religions", s. 217.

hareketin üst düzey işlerinin %80'ini kadınların yürüttüğünü hatırlatmak gerekir.³⁴

Liderlik rollerini büyük oranda kadınların üstlendiği önemli oluşumlardan bir diğeri *Neo-Pagan Hareketi*'dir. Ataerkil monoteizmi reddeden, Tanrı'nın sadece eril olarak tasvir edilmesine karşı çıkararak Tanrı ve Tanrıça'ya eşit derecede önem atfeden ve de eril ve dişil özelliklerin tamamlayıcılığına inanan Neo-Pagan geleneğinde kadınlar büyük oranda erkeklerle eşit kabul edilmektedir. Nitekim Neo-Pagan geleneğin temsilcilerinden biri olan *Wicca*'da eşit derecede güç ve görev sahibi oldukları kabul edilen rahip ve rahibelerin bulunması bu anlayışın pratik hayattaki yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁵ Öte yandan *Wicca*'nın feminist kanadında yer alan *Dianic Wicca* üyeleri ise sadece Tanrıça'yı ön plana çıkarmaktadır. Öyle ki bu anlayış pratik hayatta da karşılığını bulmakta ve erkekler dini hayattan dışlanarak ibadetler sadece kadınların katılımıyla gerçekleştirilmektedir.³⁶

Yeni Dini Hareketlerde Evlilik Konusundaki Yaklaşımlar ve Kadın

db | 133

Geleneksel dinlerin cinsellik algılarına meydan okuyan söylem ve eylemleriyle dikkat çeken YDH'ler, cinsellik ve evlilik uygulamaları konusunda geniş bir yelpazede çeşitlilik göstermektedir. Birçok hususta olduğu gibi cinsel tercih noktasında da aşırı uç uygulamaların örneği olarak karşımıza çıkan YDH'lerden bazıları ahlaki kuralara tamamen karşı çıkararak *cinsel özgürlük* anlayışını benimserken bazıları da *bekârlık* gibi asketik uygulamaları tercih etmektedir. YDH'lerin çoğunu içine alacak bir tasnif yapılmak istendiğinde, cinsellik ve evlilik anlayışı bağlamında dört temel uygulamaya işaret edilebilir: 1) Bazı hareketlerde yaşam boyu, bazılarında ise belli zamanı kapsayan bekârlık, 2) Erkek ilah ve erkek lidere sahip dinleri örnek alarak erkeğin egemenliğine vurgu yapan YDH'lerde görülen çok eşlilik uygulamaları, 3) Her konuda olmamakla birlikte, belli başlı konularda kadına daha fazla özgürlük sunan bazı

³⁴ Elizabeth Puttick, "Women in New Religious Movements", *Cults and New Religious Movements*, Ed. Lorne L. Dawson, Blackwell Publishing, 2003, s. 232.

³⁵ Pike, "Gender in New Religions", s. 218.

³⁶ Vance, *Women in New Religions*, ss. 104-106; Christopher Partridge, "Wicca", *New Religions - A Guide: New Religious Movements, Sects, and Alternative Spiritualities*, Ed. Christopher Partridge, New York: Oxford University Press, 2004, s. 297.

YDH'lerde sergilenen nikâhsız birliktelikler ve eşcinsel ilişkiler, 4) Heteroseksüel evlilikler.³⁷

Shaker Hareketi bekârlığın tercih edildiği YDH'lerin erken dönem örneklerindedir. Hareketin lideri Ann Lee, cennette cinsel ilişki gibi bir ihtiyacın olmayacağını savunarak takipçilerinden göksel modele uymalarını ve cinsellikten uzak durarak bekâr kalmalarını talep etmiştir.³⁸ Bunun kadınların anne olmalarının önünde bir engel teşkil ettiğinden, hareketin öğretisinde anneliğin sembolik değeri ön plana çıkarılmış ve manevi annelik metaforu üzerinde durulmuştur. Bu doğrultuda kadınlara biyolojik çocuklar yetiştirmekten ziyade manevi aileleri ile ilgilenmeleri telkin edilmiştir. Bu manevi annelik modelinin grup içerisindeki en önde gelen temsilcisi bizzat Ann Lee'nin kendisi olmuştur. Zira grup üyelerini manevi açıdan terbiye ederek yetiştirdiğine inanıldığı için Lee, anne olarak nitelendirilmiştir.³⁹

Bekârlık uygulamasının görüldüğü bir diğer grup, daha yakın dönemde ortaya çıkan *Hare Krishna*'dır. Bangladeşli Bhaktivedanta Swami Prabhupada tarafından 1966 yılında ABD'nin New York şehrinde kurulan bu harekette bilhassa erkeğin bekârlığına önem atfedilmektedir. Erkeklerin manevi gelişimine ve bekârlık taahhüdüne yönelik bir tehdit olarak telakki edildiğinden ilk yıllarda kadınlar sosyal ve dinî hayatın dışına itilmiş, ayrıca bekârlığı tercih eden erkeklerin iffetini korumaya yönelik bazı tedbirler alınmıştır. Toplumsal meselelerde herhangi bir söz hakkı tanınmayan kadınların aksi söylenmedikçe erkeklerle konuşmalarına hatta onlara bakmalarına dahi izin verilmemesi, kadınların tapınakta başlarını bir örtü, bacaklarını da uzun bir etekle örtmek zorunda olmaları ve dikkat dağıtmalarının engellenmesi açısından erkeklerin gerisinde oturtulmaları bu tedbirler arasında yer almaktadır.⁴⁰

YDH'lerdeki bekârlık uygulamasının farklı bir formuna 1954 yılında Sun Myung Moon tarafından kurulan *Moon Hareketi*'nde rastlanmaktadır. *Moonculuk*'da üyelerden belli bir süre bekâr kalmaları istenmektedir. Bu uygulamanın gerekçesi ise Adem ile Havva'nın Lucifer tarafından kandırılarak günah işlemesine dayandırılmaktadır. Adem ile Havva'nın işledikleri günahattan dolayı ideal aile mode-

³⁷ Bkz. Pike, "Gender in New Religions", s. 219.

³⁸ Bednarowski, "Outside the Mainstream", s. 210.

³⁹ Pike, "Gender in New Religions", s. 220.

⁴⁰ Pike, "Gender in New Religions", s. 221.

lini oluşturma konusunda başarısız olduklarına ve soylarından gelenlerin dünyaya düşmesine yol açtıklarına inanılmaktadır.⁴¹ Bu nedenle üyeler, evlenmeden önce kendilerini arındırmak için en az altı yıl bekâr kalmak zorundadır. Bu bekârlık dönemi evlendikten sonra da bir müddet daha devam etmektedir. Kırk gün ile yedi yıl arasında değişiklik gösteren bu evlilik sonrası bekârlık döneminde çiftler birbirlerinden ayrı yaşamakta ve birbirlerine kardeş gibi davranmaktadır. Böylelikle çiftler arındırılarak anne baba olmaya hazır hale getirilmektedir. Her ne kadar üyelerden belirli dönemlerde bekâr kalmaları istense de, *Moonculuk* evlilik uygulamasını destekleyen hareketlerin başında yer almaktadır. Bu bağlamda hareketin en dikkat çekici uygulama ve belki de grup üyelerinin hayatları boyunca katıldığı en kutsal ritüel, binlerce kişinin katılımıyla stad-yumlarda gerçekleştirilen toplu nikah törenleridir. Evlenecek çiftler Moon ve eşi tarafından kutsandığından bu tören “kutsama” olarak adlandırılmaktadır. Bu yönüyle basit bir evlilik töreninden daha fazla anlam taşıyan bu uygulama, günahlardan arınma ve günahsız olarak yeniden doğma, bir başka ifadeyle asli günahın yok edilişi olarak kabul edilmektedir. *Moonculuk*'ta evliliğe ilişkin işaret edilmesi gereken bir diğer nokta her üyenin Moon tarafından seçilen bir başka üye ile evlendirilmesidir. Evlenecek kişiler, eşlerini daha önce tanımadıkları gibi, eşlerinin Moon tarafından belirlenmesine de karşı gelmemektedir. Moon tarafından eşleştirilen çiftler toplu nikâh töreninde kutsanmakla birlikte, yukarıda işaret edildiği üzere hemen evlilik hayatına başlayamamakta, bir müddet daha bekâr hayatı yaşamaktadır. Bu cinsel perhiz döneminin sonunda çiftler bir araya gelerek geleneksel cinsiyet rollerini üstlenmektedir.⁴²

Moonculuk gibi, *Sahaja Yoga Hareketi*'nde de evlenecek çiftlere eşlerini seçme hakkı/şansı tanınmamaktadır. 1970 yılında kurulan hareketin, “Kutsal Anne” olarak da isimlendirilen kurucusu Sri Mataji, konuya ilişkin şunları söylemektedir:

... Sahaja Yoga'da insanların hayat arkadaşlarını seçmeye başlaması. Buna izin verilmez. *Buna izin verilmez.* Sen kendi Ashramlarına ve kendi merkezlerine –onları evlenmek amacıyla topluluğu araştırmak için kullanarak- zarar veremezsin... Pratik

⁴¹ Mustafa Bıyık, *Küresel Bir Din Projesi Olarak Moonculuk*, İstanbul: Birey Yayıncılık, 2002, ss. 48-51; Mehmet Aydın, *Türkiye'ye Yönelik Batı Kökenli Dini Cereyanlar*, İstanbul: Nüve Kültür Yayınları, 2010, s. 58.

⁴² Bıyık, *Moonculuk*, ss. 126-128; Ali Rafet Özkan, *Kıyamet Tarikatları: Yeni Dini Hareketler*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006, ss. 113-115.

amaçlarımız açısından hepiniz kız kardeş ve erkek kardeşlersiniz. Ve bu nedenle ben daima başka bir ülke ya da başka bir merkeze mensup olan insanların birbirleriyle evlenmelerini teşvik ediyorum.

Artık büyük bir evlilik programına sahip olmamızdan dolayı şunu söyleyebilirim ki, bu şekilde yapılan evliliklerin büyük çoğunluğu 'çok' başarılıdır... *Bir Sahaja Yogi ile kendi kendinize evlilik gerçekleştirme gibi bir eylemde bulunmanız çok yanıltıcıdır.* Böyle bir evlilik tehlikeli olacaktır. Bir şey söylemek istemiyorum; fakat o evlilik iyi bir sonuç getirmeyecektir. Çünkü Tanrı'ya karşı işlenmiş bir eylemdir, tamamıyla Tanrı'ya karşı.⁴³

Evlenecek kişilerin kendi eşlerini seçmesinin Tanrı'ya karşı gelmek olarak telakki edildiği bu harekette kadınlar, geleneksel Hint aile yapısındaki gibi yumuşak başlı ve itaatkar olmaya teşvik edilmektedir. Bu durum cinsel kimlikle ilgili yeni algılamalar oluştururken bile YDH'lerin geleneksel cinsiyet rollerini çoğu zaman onayladığının bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Son olarak bir kadın tarafından kurulmuş ve liderliği halen bir kadın tarafından yürütülüyor olmasına karşın, *Sahaja Yoga'nın* üst düzey yönetici makamlarının neredeyse tamamında erkeklerin yer aldığını hatırlatmak gerekir.⁴⁴

Yapılan tasnifte ikinci grupta yer alan ve erkeğin egemenliğine vurgu yaparak birden çok eşliliğe izin veren hareketlere *Mormonlar*, *Branch Davidianlar* ve *Love Family* örnek verilebilir. 1830 yılında kurulan *Mormon Hareketi'nin* lideri Joseph Smith, çok eşlilik konusundaki öğretilerini Tevrat'taki patriarkları örnek alarak oluşturduğunu ifade etmekte, dahası Tanrı'nın niyetinin de birden fazla eşe sahip olmak olduğunu iddia etmektedir.⁴⁵ Hareketin öğretisinde çok eşlilik teşvik edildiği için başlangıç döneminde hem grubun lideri Smith, hem de üyelerin çok sayıda kadınla evlendikleri bilinmektedir. Öyle ki Smith'in kaç eşinin bulunduğu dair kesin bir rakam verilememekte, eşlerinin sayısı hakkındaki rivayetler 27 ile 84 arasında değişmektedir.⁴⁶ *Branch Davidian Hareketi'nde* ise çok eşlilik uygulaması sadece grubun lideri David Koresh için geçerli kabul

⁴³ Akt. Barker, *New Religious Movements*, s. 69.

⁴⁴ Elizabeth Puttick, "Sahaja Yoga", *New Religions-A Guide: New Religious Movements, Sects, and Alternative Spiritualities*, Ed. Christopher Partridge, New York: Oxford University Press, 2004, ss. 200-201.

⁴⁵ Bkz. Pike, "Gender in New Religions", s. 219.

⁴⁶ Köse, *Milenyum Tarikatları*, s. 85; Laura Vance, *Women in New Religions*, New York: New York University Press, 2015, ss. 25-26.

edilmektedir. Zira Koresh, gruptaki kadın üyelerin tamamını kendi eşleri olarak nitelemiş ve buna bağlı olarak kendisinin dışındaki tüm erkeklerin bekâr kalması gerektiğini ileri sürmüştür.⁴⁷

Asıl adı Paul Erdmann olan Love Israel tarafından 1969 yılında kurulan *Love Family Hareketi*'nde de çok eşlilik, ilk zamanlarda sadece hareketin liderine has bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır. Love Israel, kadınlarla ilişki kurma konusunda kendisine herhangi bir sınırlama koymadığı halde, takipçilerini bekârlığa teşvik etmiştir. Başlangıçta hareketin liderine özgü kabul edilen çok eşlilik ve sınırsız cinsel özgürlük, 1971 yılından itibaren tüm erkek üyeleri içine alacak şekilde genişletilmiş; hareketin içinde yer alan kadınlara ise eşlerine mutlak itaat etme ve onların her türlü cinsel talebini yerine getirme sorumluluğu yüklenmiştir.⁴⁸

YDH'ler içerisinde aşırı cinsel özgürlük vurgusuyla dikkatleri çeken hareketler de bulunmaktadır. *Rajneesh*, bu bağlamda örnek verilebilecek hareketlerden biridir. Hareketin lideri Rajneesh, cinselliğin asla engellenmemesi gereken bir olgu olduğunu şu sözleriyle ifade etmektedir:

Bugüne kadar ki tüm çabalarımız, cinselliğe iyi bakmadığımız ve ona karşı savaş ilan ettiğimiz için yanlış sonuçlar doğurdu; cinsel problemleri görmezden geldik ve bu problemlerle başa çıkma yollarını öğrenmeye çalışmadık... Bu engellemenin sonuçları asla yararlı değil, asla sevindirici değil, asla sağlıklı değil.⁴⁹

Cinselliğe sınır getiren ve ona günah mantığıyla yaklaşan dinlerin yanıldığını savunan Rajneesh öğretisine göre, cinsellik, ruhsal tecrübenin itici gücü ve tanrısal alana geçişin yoludur. Cinselliğin baskı altına alınması, tanrısal alana geçişin engellenmesi anlamına gelmektedir. Bundan dolayı cinsellik asla baskı altına alınmamalı ve tanrısalığa geçişin yolu kapanmamalıdır. Cinselliğe tanrısal bir nitelik kazandırılmak suretiyle Rajneesh Hareketi'nde her türlü cinsel eğilime serbestlik tanınmaktadır. Öyle ki sınırsız cinselliğe

⁴⁷ John Walliss, *Apocalyptic Trajectories: Millenarianism and Violence in Contemporary World*, Oxford: Peter Lang, 2004, s. 93.

⁴⁸ Robert W. Balch, "The Love Family: Its Formative Years", *Sects, Cults and Spiritual Communities: A Sociological Analysis*, Ed.: William W. Zellner - Marc Petrowski, London, Wesport: Praeger, 1998, ss. 79-80.

⁴⁹ Osho, *From Sex to Superconsciousness*, Poona: Rajneesh Foundation, 1978, s. 89.

vurgusundan dolayı hareket, “seks kültü”; hareketin lideri Rajneesh ise “seks gurusu” olarak nitelendirilmiştir.⁵⁰

Rajneesh Hareketi bağlamında iki hususa daha işaret etmek gerekir: Birincisi; ailesiz bir komün yaşamının öngörülmesidir. Aile olgusunun ortadan kaldırıldığı bu komün yaşamında, eşler de dahil her şey ortak kabul edilmektedir. Bu açıdan üyeler eş seçme gibi bir durumla karşı karşıya kalmamaktadır. Zira böyle bir komün yaşamında her üye dilediği kişiyle özgürce ilişki kurabilmekte ve sınırsız sayıda eşe sahip olabilmektedir. Hareketin bu öğretisinden dolayı gruba katılmak isteyen pek çok genç, eşlerini ya da kız/erkek arkadaşlarını harekete adanmak durumunda kalmıştır.⁵¹

Rajneesh Hareketi'nin işaret edilmesi gereken diğer yönü ise bu harekette kadınlar ve erkeklere evlenme hakkının tanınmamasıdır. Zira Rajneesh, ailelerin artık işlevini yitirdiğini ve hatta zararlı yapılar haline dönüştüğünü iddia etmiş ve bu doğrultuda takipçilerine çocuk sahibi olmamalarını telkin etmiştir. Söz konusu bu anlayış, hareketin üyelerini kürtaj ve kısırlaştırma gibi yöntemlere başvurmaya sevk etmiştir. Ayrıca bu yöntemlerin üyelere baskı yoluyla uygulatıldığına dair örnekler de bulunmaktadır.⁵² Eşlerin çocuk sahibi olması durumunda ise daha trajik bir tablo ortaya çıkmaktaydı. Kendilerini harekete adayan ebeveynler, çocuklarını harekete ait bir çocuk yuvasına terk ederken, kendileri de sözde iç huzuru ve aydınlanmayı yakalamak ve özgürlüğe ulaşmak adına Rajneesh'in gönüllü köleleri olmaktaydı. Bu bağlamda hareketin kadın üyeleri, Rajneesh'in hareminin bir parçası haline gelmekte, kadınların eşleri ise bu duruma itiraz etmek bir yana herhangi bir rahatsızlık duymamaktaydı. Ayrıca Rajneesh, bu kadınlarla nefisini eğlendirirken, onların eşleri nefislerini arındırmak için çiftlikte gönüllü işçiler olarak çalışmaktaydı.⁵³

Fransız asıllı Claude Vorilhon tarafından 1973 yılında kurulmuş bir UFO kültü olan ve gelecekte insan klonlamayı tasarladıkları için çocuk sahibi olmayı gereksiz gören *Raelyen Hareketi*'nin cinselliği farklı bir boyuta taşıdığı ve cinsel tercih yelpazesini daha da geniş-

⁵⁰ Özkan, *Kiyamet Tarikatları*, ss. 72-73; James S. Gordon, “A Letter From Poona, November, 1989”, *The Rajneesh Papers: Studies in a New Religious Movement*, eds.: Susan J. Palmer & Arvind Sharma, Delhi: Mutilal Banarsidass Publishers, 1993, s. 138.

⁵¹ Özkan, *Kiyamet Tarikatları*, s. 75; Palmer, *Moon Sisters, Krishna Mothers, Rajneesh Lovers*, ss. 44-45.

⁵² Pike, “Gender in New Religions”, s. 223.

⁵³ Özkan, *Kiyamet Tarikatları*, s. 76.

lettiği görülmektedir. Zira bu harekette üyeler, evlilik dışı birlikte yaşamının yanı sıra biseksüelliğe ve homoseksüelliğe de teşvik edilmektedir.⁵⁴ Benzer bir yaklaşım *Neo-Paganlar*'da da görülmektedir. Cinselliği hem doğal hem de kutsal bir eylem olarak yorumlayan ve cinsel kimliği dinsel kimliğin bir parçası olarak kabul eden bu harekette de cinsellik konusunda aşırı özgürlük dikkatleri çekmektedir. Bu özgürlük, üyelerin bekâr kalması, heteroseksüel ya da homoseksüel ilişki kurması ya da birden fazla partnere sahip olması gibi farklı uygulamaları kapsamaktadır.⁵⁵ Sonuç olarak sundukları alternatiflerden dolayı bu tür hareketlerin eşcinsel olan pek çok kişiye cazip geldiğini ifade etmek gerekir.

Yeni Dini Hareketlerde Kadının İstismarı

YDH'lerde güç ve otoritenin kötüye kullanıldığı alanların başında hiç şüphesiz cinsellik yer almaktadır. Zira cinsellik ve evlilik uygulamalarıyla kadınları, hatta zaman zaman erkekleri istismar eden YDH'ler bu durumun belirgin bir göstergesidir. *Branch Davidian Hareketi* bu YDH'lere örnek olarak verilebilir. Hareketin lideri David Koresh hakkında reşit olmayan küçük yaştaki kızlarla ailelerinin izni ile cinsel ilişkiye girdiği yönünde çeşitli şikayetler ortaya konulmuştur. İlk evliliğini 1984 yılında Rachel Jones isimli 14 yaşındaki bir kız çocuğuyla gerçekleştiren Koresh, evliliği devam ederken küçük yaştaki başka kız çocukları ile de ilişkiler yaşamıştır. Eşi Rachel'in 12 yaşındaki kız kardeşi Michel Jones ilişki kurduğu isimlerden biridir. Koresh'in eşleri olarak kabul edilen genç kızların harekete üye başka erkeklerle resmi evlilik yaptıkları ifade edilmektedir. Koresh'i, reşit olmayan küçük yaştaki kızlarla cinsel ilişkiye girdiği şeklindeki yasal suçlamalardan korumak için böyle bir yöntemle başvurulmuştur.⁵⁶

Koresh'in, kendisi için geçerli kabul edilen bu çok eşlilik uygulamasının kapsamını sonradan daha da genişlettiği görülmektedir. 1989 yılında *Yeni Işık* (New Light) adlı bir öğreti ileri süren Koresh, kendisinin dışında hareketin tüm erkek üyelerinin bekâr olması gerektiğini, hareketteki erkeklerle evli olan kadınların ise artık kendi eşleri olduğunu ilan etmiştir. Bu yeni öğretiye göre Koresh'ten olacak çocuklar dünyayı yönetecek yeni bir nesil oluşturacağından

⁵⁴ Palmer, "Women's 'Cocoon Work' in New Religious Movements", ss. 343-355.

⁵⁵ Pike, "Gender in New Religions", s. 221.

⁵⁶ Catherine Wesinger, *How the Millennium Comes Violently: From Jonestown to Heaven's Gate*, New York: Seven Bridges Press, 2000, s. 63.

gruptaki kadınların sadece Koresh'ten çocuk sahibi olmaları öngörülmekteydi.⁵⁷

Kadına yönelik cinsel istismarın bir başka uç örneğini *Tanrı'nın Çocukları Hareketi*'nde görmek mümkündür. Hareketin iki uygulaması dikkat çekicidir. Bunlardan ilki *cinsel paylaşma* uygulamasıdır. Başlangıç döneminde sadece hareketin lideri David Berg, gruptaki kadın üyelerle toplu cinsel ilişkiler yaşarken, daha sonra grup üyeleri üçlü evliliklere ve grup sekse yönlendirilmiştir. *Tanrı'nın Çocukları Hareketi*'nde on beş yılını geçiren Miriam Williams, hareketten ayrıldıktan sonra kaleme aldığı *Kutsal Fahişeler* isimli kitabında bu uygulama ile ilgili olarak şu ifadelerle yer vermektedir:

Bir gece Joab, "Tek Kadın" isimli yeni bir Mo mektubu okudu bizlere... "Tek Kadın", herkesin herkesle evli olmasından ve küçük bencil evlilik birimlerine bağlı kalmamaktan söz ediyordu. Ruhun zaten Aile'deki herkesin birbiriyle evli olduğunu düşündüğümünden, bu mektupta çok sarsıcı bir yön bulamadım. Ancak zamanla, bizi üçlü evliliklere ve grup sekse yönelterek tarihimizin en önemli mektuplarından biri oluverdi.

140 | db

Aile içerisinde yeni özgürlükler kazandığımız sıralarda başka mektuplarda geldi: "Devrimci Kadınlar", "Devrimci Seks", "Aşk Işığı", "Kıskançlık", "Âşık kadınlar". Bu özgürlüğün büyük bir kısmı seks üzerinde odaklanıyordu; hatta mektuplarda söylendiği üzere cinsel serbestlik, manevi gelişime giden bir yol gibi görünüyordu. Erkeklerin ilgisini çekmeleri ve bu ilgiyi koruyabilmeleri için, kadınlara daha seksi giyinmeleri, daha seksi davranmaları söyleniyordu. Çiftlere, kıskançlığın kibir ve "özel mülke sahip olma bencilliği" olduğu söyleniyordu. Kocasını başka bir kadınla "paylaşmak" istemeyen bir kadını azarlamışlardı. O sıralarda Tanrı'nın Çocukları üyelerinin ortalama yaşları on sekiz ile yirmi beş arasındaydı olduğundan, bu tür serbestlikler hoş karşılanıyordu. Aile'nin başlangıcından bu yana geleneksel ahlak kuralları ile sınırlandırılmış olduğumuzdan, seks konusundaki bu yeni özgürlükler sapkınlık gibi değil, heyecan verici, hatta çekici görünüyordu.⁵⁸

Harekete kötü şöhret kazandıran asıl uygulama ise, grup üyesi kadınların harekete üye kazandırmak için çekiciliklerini kullanmaya teşvik edildikleri *flörtle avlanma* uygulamasıdır. Bu yöntemle kadınlar, cinselliklerini kullanarak erkekleri harekete çekme ya da onlar-

⁵⁷ Walliss, *Apocalyptic Trajectories*, s. 93; George D. Chryssides, *Exploring New Religions*, London: Continuum, 2001, s. 54.

⁵⁸ Miriam Williams, *Kutsal Fahişeler*, çev. M. Barlas, Çevikus, İstanbul: Varlık Yayınları, 1999, s. 89.

dan bağış toplamakla görevlendirilmekteydi. Hareketin içindeyken kendisi de dahil olmak üzere pek çok kadının bu yöntemi kullandığını ifade eden Williams, bu uygulamaya ilişkin şunları söylemektedir:

Kral Arthur mektupları insanları bizim inandıklarımıza doğru çekmeye yarayan yeni bir yöntem açıklıyordu. Buna “flörtle balık avlama” ya da kısaca “avlanma” deniliyordu. Mo bu mektuplarda, Aile’yi İsa’nın İnsanlarını barındıran radikal bir komünden, kutsal bir seks tarikatına çeviren ve yeni öğretileri ayrıntılarıyla ortaya seriyordu. Erkekleri Tanrı yoluna çekmek için kullanılacak olan bu yöntemi ilk deneyen kadın, Mo’nun sekreteri, seyahat arkadaşı ve sevgilisi Maria olmuştu.⁵⁹

Bu yöntem, hareketin mesajının başka yollarla ulaştırılmadığı insanlara ulaşmanın bir yolu olarak görülmüştür. Grup üyesi kadınları seks karşılığında bağış toplayan “kutsal fahişeler” haline getiren bu *avlanma* uygulamasına dayanak teşkil eden *Sevgi Kanunu* (Law of Love) adlı bir öğreti söz konusuydu. Bu öğretiyle, gönüllü olmak kaydıyla kadın ve erkeğin diledikleri zaman istedikleri şekilde birlikte olabilecekleri, evli insanların kendilerini eşlerine bağımlı hissetmemeleri gerektiği ve bilakis bu şekilde davranmanın bir bencilik olduğu savunulmuştur.⁶⁰

Williams, kitabında bu yönetime ilişkin çarpıcı başka açıklamalara da yer vermektedir. Hareketin lideri Mo (David Berg)’nun bu yeni yöntemle ilgili istatistiksel bilgilerle ilgilendiğini belirten Williams, bu sayede harekete çekilen tüm erkeklerin kayıtlarının tutulduğunu ve bu kayıtların harekete ait bir yayın organı olan *Aile Haberleri* dergisinde yayımlandığını belirtmektedir. Williams’a göre dünyanın her tarafından gelen avlanma haberlerinin artışına bağlı olarak seks yoluyla mürit toplama yönteminin işe yaradığı kanıtlanmaya çalışılmıştır. Ancak birkaç yıl boyunca kullanılan bu yöntem, cinsel yolla bulaşan hastalıkların yaygınlık kazanması üzerine 1987 yılında sona erdirilmiştir.⁶¹

Örneklerde görüldüğü üzere, YDH’ler genellikle kadının cinselliğine ve kutsallığına değer atfediyormuş gibi gözükse de, kadınlara

⁵⁹ Williams, *Kutsal Fahişeler*, s. 122.

⁶⁰ Köse, *Milenyum Tarikatları*, s. 126.

⁶¹ Williams, *Kutsal Fahişeler*, s. 133; Richard Kyle, “The Family (Children of God)”, *New Religions - A Guide: New Religious Movements, Sects and Alternative Spiritualities*, ed.: Christopher Partridge, New York: Oxford University Press, 2004, s. 88

rın çoğu zaman istismar edildiği bir gerçektir. Üstelik cinsel istismarın bazı hareketlerde kadınlarla sınırlı kalmayıp erkek üyeleri de içine alması konuyu daha da çarpıcı hale getirmektedir. Erkekleri de cinsel istismar malzemesi yapan oluşumlara bir örnek olarak *Halkın Tapınağı Hareketi*'nden söz edilebilir. 1950'li yıllarda Jim Jones tarafından kurulan ve 1978 yılında 918 üyesinin toplu intiharı ile dikkatleri üzerine çeken harekette altı yılını geçiren Jeannie Mills, hareketten ayrıldıktan sonra grup ile ilgili anılarını kaleme aldığı *Six Years with God* isimli kitabında bu duruma değinmektedir. Mills, Jim Jones'un nasıl aşk yaşanacağını bilen tek kişinin kendisi olduğunu iddia ettiğini, üyelerin eşleriyle tüm cinsel ilişkilerini sonlandırmaya zorlandıklarını ve Jones'un iddiasını kanıtlamak için birçok kadın ve erkekle ilişkiye girdiğini ifade etmektedir.⁶²

YDH'ler içerisinde kadınların yanı sıra erkeklerin ve hatta çocukların da çeşitli şekillerde istismar edilmesi elbette üzerinde durulması ve tedbir alınması gereken önemli bir konudur. Ancak her ne kadar bazı durumlarda aksi mümkün olsa da, YDH'lere katılanların birçoğunun bu hareketlere kendi iradeleriyle katıldığını ve hareket içinde de kendi arzularıyla kalmaya devam ettiğini göz ardı etmemek gerekir.

Sonuç

Kadınların toplumsal ve dini hayattaki yeri ve rolleri, geleneksel dinlerde olduğu gibi, YDH'lerde de en hassas ve tartışmalı konulardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. YDH'lerdeki cinsiyet rollerine ilişkin birkaç noktaya temas edilebilir. Öncelikle kadın ve erkeklerin YDH'lerde üstlendikleri rollerin çeşitlilik arz ettiği söylenebilir. Bu çeşitlilik hareketlerin teoloji ve öğretileri, nüfus yapıları, kurucularının rolleri ve içinde buldukları toplumsal şartlar gibi pek çok etken tarafından şekillendirilmektedir. Bir başka ifadeyle kadın ve erkeklerin topluluk içerisindeki rollerinin belirlenmesinde dini inanç ve öğretiler kadar sosyal, ekonomik yapılar ve politik ilişkiler gibi çeşitli unsurlar da rol oynamakta, koşullar değiştiğinde cinsiyet rolleri de değişebilmektedir. Sadece YDH'ler için değil, tüm dinsel gelenekler açısından geçerli olan bu durum, cinsiyet rollerini sadece din üzerinden değerlendirmenin doğru olmayacağı ya da bir başka ifadeyle kadınlara yönelik olumsuz algı ve uygulamaların faturasının sadece dine kesilmemesi gerektiğine işaret etmektedir.

⁶² Jeannie Mills, *Six Years With God: Life Inside Rev. Jim Jones's Peoples Temple*, New York: A & W Publishers, 1979, s. 13.

YDH'lerin kadınlara ilişkin söylemleri incelendiğinde, bazı hareketlerin, kadınları dışladıkları ya da köleleştirdiklerini iddia ettikleri geleneksel algı ve uygulamalara itiraz ederek kadınlara aşırı özgürlük vaat ettikleri görülmektedir. Bu tür hareketlerin bunu ne derecede gerçekleştirdiği ayrıca bir tartışma konusudur. Ancak en azından şu kadarını ifade etmek gerekir ki, kadınları hak ve özgürlük söylemleriyle kendilerine çeken bazı YDH'ler gerek beslendikleri dinsel geleneklerin gerekse içinde yaşadıkları toplumdaki hakim uygulamaların etkisiyle geleneksel cinsiyet rollerini benimsemenin ötesine geçememiş ve bu durum söz konusu hareketlere katılan kadınlarda bir hayal kırıklığına yol açmıştır. Zira bu tür hareketlerden bazıları, kadınlara aşırı derecede geleneksel roller yüklemeye ve onları aşağılamaya devam etmiştir. Kaldı ki örneklerle işaret etmeye çalıştığımız üzere, söz konusu hareketlerin bir kısmında kadınlara daha fazla özgürlük sağlamak bir yana, onların çok daha aşırı olumsuzluklarla karşı karşıya bırakıldıkları bir gerçektir. Cinsel istismar bu olumsuzlukların başında gelmektedir. YDH'lerde üyelerden beklenen kayıtsız şartsız teslimiyetin, bazı hareketlerde lidere cinsel açıdan itaat etmeyi de kapsayacak şekilde genişletilmesi başta kadınlar olmak üzere çocuklar ve bazen de erkeklerin cinsel açıdan istismar edilmesine yol açmaktadır. İnsanlar istismar edilirken ülke, dil, ırk ve cinsiyet ayrımı da gözetilmemektedir. Ayrıca ne kadar eğitilmiş ya da kültürlü olurlarsa olsunlar insanların bu istismardan çoğu zaman kurtulamadığını ifade etmek gerekir. Aslında bütün dinlerde istismara açık bir takım noktaların bulunduğu ya da bazı hususların art niyetli insanlar tarafından her dönemde istismar edildiği görülmektedir. YDH'lerin önemli bir kısmı bu istismarı en üst düzeyde kullanıyor olmaları açısından daha fazla ön plana çıkmaktadır.

Kaynakça

- Aidala, Angela, "Social Change, Gender Roles, and New Religious Movements", *Sociological Analysis*, 46, 1985, ss. 287-314.
- Allen, Prudence, "Two Medieval Views on Woman's Identity: Hildegard of Bingen and Thomas Aquinas", *Studies in Religion*, 16, 1987, ss. 21-36.
- Aydın, Mehmet, *Türkiye'ye Yönelik Batı Kökenli Dini Cereyanlar*, İstanbul: Nüve Kültür Yayınları, 2010.
- Balch, Robert W., "The Love Family: Its Formative Years", *Sects, Cults and Spiritual Communities: A Sociological Analysis*, Ed.: William W. Zellner & Marc Petrowski, London, Westport: Praeger, 1998, ss. 63-94.
- Barker, Eileen, *The Making of a Moonie: Choice or Brainwashing*, Oxford: Blackwell Publishing, 1984.

- _____, *New Religious Movements: A Practical Introduction*, London: HMSO, 1989.
- Bednarowski, Mary Farrell, "Outside the Mainstream: Women's Religion and Women Religious Leaders in Nineteenth-Century America", *Journal of the American Academy of Religion*, 48/2, 1980, ss. 207-231.
- _____, "Gender in New and Alternative Religions", *Introduction to New and Alternative Religions in America*, eds.: Eugene V. Gallagher & W. Michael Ashcraft, London, Wesport: Greenwood Press, 2006, ss. 206-223.
- Bıyık, Mustafa, *Küresel Bir Din Projesi Olarak Moonculuk*, İstanbul: Birey Yayıncılık, 2002.
- Chryssides, George D., *Exploring New Religions*, London: Continuum, 2001.
- Culpepper, Emily, "The Spiritual Movement of Radical Feminist Consciousness", *Understanding the New Religions*, eds.: Jacob Needleman & George Baker, New York: Seabury, 1978, ss. 220-234.
- Dawson, Lorne L., "Who Joins New Religious Movements and Why: Twenty Years of Research and What Have We Learned", *Cults and New Religious Movements: A Reader*, Ed.: Lorne L. Dawson, Oxford: Blackwell Publishing, 2003, ss. 116-130.
- Gordon, James S., "A Letter From Poona, November, 1989", *The Rajneesh Papers: Studies in a New Religious Movement*, eds.: Susan J. Palmer & Arvind Sharma, Delhi: Multilal Banarsidass Publishers, 1993, ss. 137-154.
- Howell, Julia Day, "Gender Role Experimentation in New Religious Movements: Clarification of the Brahma Kumari Case", *Journal for the Scientific Study of Religion*, 37/3, 1998, ss. 453-461.
- Jacobs, Janet, "The Economy of Love in Religious Commitment: The Deconversion of Women From Nontraditional Religious Movements", *Journal for the Scientific Study of Religion*, 23/2, 1984, ss. 155-171.
- _____, "Hidden Truths and Cultures of Secrecy: Reflection on Gender and Ethnicity in the Study of Religion", *Sociology of Religion*, 61/4, 2000, ss. 433-441.
- Kirman, Mehmet Ali, *Yeni Dini Hareketler Sosyolojisi*. Ankara: Birleşik Yayınevi, 2010.
- _____, "Yeni Dini Hareketler: Tanım ve Kapsam", *Yeni Dini Hareketler: Tarihsel, Teorik ve Pratik Boyutlarıyla*, eds.: Süleyman Turan & Faruk Sancar, İstanbul: Açılım Kitap, 2014, ss. 13-26.
- Köse, Ali, *Milenyum Tarikatları: Batı'da Yeni Dini Akımlar*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2011.
- Latkin, Carl - Richard Hagan - Richard Littman - Norman Sundberg, "Who Lives in Utopia? A Brief Report on the Rajneeshpuram Research Project", *Sociological Analysis*, 48/1, 1989, ss. 73-81.
- Lewis, James R., "The Church Universal and Triumphant", *New Religions - A Guide: New Religious Movements, Sects and Alternative Spiritualities*, ed.: Christopher Partridge, New York: Oxford University Press, 2004, ss. 333-334.
- Mills, Jeannie, *Six Years With God: Life Inside Rev. Jim Jones's Peoples Temple*, New York: A & W Publishers, 1979.
- Osho, *From Sex to Superconsciousness*, Poona: Rajneesh Foundation, 1978.
- _____, *A New Vision of Women's Liberation*, New Delhi: Full Circle Publishing, 2008.
- Özkan, Ali Rafet, *Kıyamet Tarikatları: Yeni Dini Hareketler*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006.
- _____, "Yeni Dini Hareketlerin Ortaya Çıkış Sebepleri ve Temel Karakteristikleri", *Yeni Dini Hareketler: Tarihsel, Teorik ve Pratik Boyutlarıyla*, eds.: Süleyman Turan & Faruk Sancar, İstanbul: Açılım Kitap, 2014, ss. 27-46.
- Palmer, Susan J., "Women's 'Cocoon Work' in New Religious Movements: Sexual Experimentation and Feminine Rites of Passage", *Journal for the Scientific Study of Religion*, 32/4, 1993, ss. 343-355.
- _____, *Moon Sisters, Krishna Mothers, Rajneesh Lovers: Women's Role in New Religions*. Syracuse NY: Syracuse University Press, 1994.

- Partridge, Christopher, "Wicca", *New Religions - A Guide: New Religious Movements, Sects, and Alternative Spiritualities*, Ed. Christopher Partridge, New York: Oxford University Press, 2004, ss. 295-297.
- Pike, Sarah M., "Gender in New Religions", *Teaching New Religious Movements*, Ed.: David G. Bromley, Oxford: Oxford University Press, 2007, ss. 211-230.
- Pitts, William L., "Women Leaders in the Davidian and Branch Davidian Traditions", *Nova Religio*, 12/4, 2009, ss. 50-71.
- Prentiss, Karen Pechilis, "Gurumayi", *Encyclopedia of New Religious Movements*, Ed.: Peter B. Clarke, London and New York: Routledge, 2006, s. 249
- Puttick, Elizabeth, "Women in New Religious Movements", *Cults and New Religious Movements*, Ed. Lorne L. Dawson, Blackwell Publishing, 2003, ss. 230-244.
- _____, "Sahaja Yoga", *New Religions - A Guide: New Religious Movements, Sects, and Alternative Spiritualities*, Ed. Christopher Partridge, New York: Oxford University Press, 2004, ss. 200-201.
- Rochford, E. Burke, *Hare Krishna in America*, New Brunswick: Rutgers University Press, 1985.
- Turan, Süleyman, "Yeni Dini Hareketlerle İlgili Türkiye'deki ve Batı'daki Literatür Üzerine", *Yeni Dini Hareketler: Tarihsel, Teorik ve Pratik Boyutlarıyla*, ed.: Süleyman Turan & Faruk Sancar, İstanbul: Açılım Kitap, 2014, ss. 335-410.
- Vance, Laura, *Women in New Religions*, New York: New York University Press, 2015.
- Wallis, Roy, *The Road to Total Freedom: A Sociological Analysis of Scientology*, New York: Columbia University Press, 1977.
- Wallis John, *Apocalyptic Trajectories: Millenarianism and Violence in Contemporary World*, Oxford: Peter Lang, 2004.
- Wessinger, Catherine, *How the Millennium Comes Violently: From Jonestown to Heaven's Gate*, New York: Seven Bridges Press, 2000.
- Williams, Miriam, *Kutsal Fahişeler*, çev. M. Barlas, Çevikus, İstanbul: Varlık Yayınları, 1999.
- Wilson, Bryan & Dobbelaere, Karel, *A Time to Chant: The Soka Gakkai Buddhists in Britain*, Oxford: Clarendon Press, 1994.

